

Građa i baze podataka

Stanko Andrić i Milan Vrbanus

(Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje,
Slavonski Brod)

OPIS RUŠEVINA OPATIJE BIJELE IZ 1761.

UDK 271(497.5 Bijela)(093)

Izdanje građe

Primljeno: 30. 4. 2007.

U radu se donosi izdanje izvornika i hrvatski prijevod najdetalnijeg opisa ruševina srednjovjekovne opatije Bijele (kod Daruvara), koji su, nakon njihova obilaska i pregleda, u obliku službenog izvješća 6. lipnja 1761. u Pakracu sastavili službenici Požeške županije. Iz opisa se doznaju različite pojedinosti o ostacima samostanskog kompleksa, koji su kasnije, tijekom 19. i 20. stoljeća, potpuno nestali. Izdanju teksta prethodi povijesni uvod o lokalnim posjedničkim i upravnim prilikama u kojima je opis nastao, kao i o osobama koje se javljaju u izvješću.

Ključne riječi: benediktinci, opatija sv. Margarete u Bijeli, crkveno graditeljstvo, opis ruševina, srednji vijek, 18. stoljeće.

Uvod

U Hrvatskom državnom arhivu, u fondu Požeške županije, podfond Varia, u kutiji br. 744, pronašao je Stanko Andrić izvještaj o srednjovjekovnoj opatiji Bijeli iz 1761. Taj dokument je zapravo koncept, koji je nastao u lipnju navedene godine. Naime, kanonik zagrebačke stolne crkve, apostolski prabilježnik, čazmanski prepozit te duhovni vikar zagrebačkoga biskupa za Donju Slavoniju Ivan Krstitelj Paxy zatražio je od podžupana Požeške županije, baruna Antuna Jankovića, da naloži obilazak ostataka opatije Bijele. Podžupan Janković naredio je plemićkom sucu Franji Pannayju te zamjeniku plemićkog suca Ladislavu Mesterdassyju da obiđu ostatke spomenute opatije i o tome napišu izvještaj. Njima se u obavljanju ovog zadatka pridružio i inspektor siračke vojarne Grgur Butina.¹

Tijekom proučavanja toga izvještaja nastojali smo pronaći i njegov čistopis. Naime, pretpostavili smo da je kanonik Ivan Krstitelj Paxy proslije-

¹ Hrvatski državni arhiv, Comitatus Posegiensis, Varia, kut. 744, spis br. 12.

dio rečeni izvještaj tadašnjem zagrebačkom biskupu Franji Thauszyju. Na tome je tragu Milan Vrbanus potražio taj dokument u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu. Uvidom u fondove *Epistolarum ad Episcopos, Ecclesiastica* te *Kanonske vizitacije*, utvrdio je, nažalost, da u njima ne postoji čistopis izvještaja.² Naime, u fondu Kanonske vizitacije pronašao je vizitaciju župe Pakrac iz 1761., ali ondje nema izvještaja o ostacima samostana Bijela.³

Sadržaj izvještaja iz 1761. zanimljiv je prije svega za crkvene povjesničare i povjesničare umjetnosti koji istražuju srednjovjekovno, odnosno prijetursko, redovništvo u Slavoniji i njegovu graditeljsku baštinu. U samome izvještaju ruševine se opisuju samo kao “utvrda Bijela”, utvrđeni samostan i “samostansko mjesto”, bez ikakvih navoda o crkvenom redu kojem je taj samostan pripadao ili o svecu kojem je bio posvećen. O tome je u doba nastanka izvještaja bilo raznih mišljenja i nagađanja, djelomice oslonjenih i na lokalne predaje. Pritom je zanimljivo da se u najranijim popisima Slavonije što je donedavna bila pod osmanskom vlašću, onima iz 1698. i 1702., za ruševine pokraj sela Bijeje posve točno tvrdi da su nekoć pripadale benediktinskom redu i da je crkva u njihovu sklopu bila posvećena sv. Margareti. Stoga se čini da su u okolici stare opatije bile dobro upamćene osnovne činjenice o njoj. No, tek se u djelu Jána Čaploviča iz 1819. prvi put nailazi na povezivanje ruševina kod Bijeje s tada još šturim knjiškim znanjima o ugasloj opatiji sv. Margarete u mjestu zvanom *Bela* u Kraljevini Slavoniji i u Zagrebačkoj biskupiji.⁴

Benediktinski samostan sv. Margarete u Bijeli kod Daruvara jedini je pouzdano dokumentiran srednjovjekovni samostan toga reda na području predturske Kraljevine Slavonije. Zapravo, o samostanu u Bijeli raspoložemo s više pisanih izvora iz kasnog srednjeg vijeka nego za bilo koji od ostalih benediktinskih samostana što su stajali na području današnje kontinentalne Hrvatske i u Srijemu. Neobično burna povijest tog samostana, u rasponu od 14. do kraja prve trećine 16. stoljeća, prikazana je na drugom mjestu.⁵ U novom vijeku napušteni je samostan opstao još samo na dva načina: kao naslovna opatija u hrvatsko-slavonskim i mađarskim crkvenim strukturama i kao ruševni građevinski kompleks koji je iz desetljeća u desetljeće sve više propadao. U ranom 20. stoljeću nestali su i posljednji nadzemni dijelovi tog kompleksa. Kako arheoloških istraživanja na mjestu samostana još nije bilo, njegov izgled i unutrašnje uređenje moguće je rekonstruirati jedino na teme-

² Nadbiskupski arhiv u Zagrebu (NAZ), *Epistolarum ad Episcopos, Ecclesiastica* te Kanonske vizitacije.

³ NAZ, Vizitacije, Prot. 31/III.

⁴ Opširnije o razvoju novovjekovnih znanja o opatiji Bijeli i njezinim ruševinama v. u Stanko Andrić, «‘Povijest propadanja’: novovjekovna sudbina ugasle opatije sv. Margarete u Bijeloh», *Peristil* 48 (2005), 65-94.

⁵ Stanko Andrić, «Benediktinski samostan svete Margarete u Bijeli», *Tkalčić* 9 (2005), 9-122.

lju sačuvanih opisa, crteža i fotografija. Među pisanim izvorima, izvještaju iz 1761., zbog njegove podrobnosti i egzaktnosti, pripada upravo najvažnije mjesto.⁶

Osim spoznaja o samostanskom zdanju, analiza ovog dokumenta omogućuje i uvid u neke aspekte upravne organizacije Požeške županije prvih godina nakon uspostavljanja županijske uprave. U nastavku donosimo, u glavnim crtama, prikaz političkih i upravnih prilika u Slavoniji u okviru kojih je dokument nastao, kao i nešto biografskih napomena o autorima izvještaja i ostalim osobama koje su povezane s njegovim nastankom.

Uspostava slavonskih županija i funkcioniranje županijske uprave

Potkraj 1687. kršćanska vojska oslobodila je gotovo cijelu Slavoniju. Odmah nakon oslobođenja Slavonije, Sabor Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije smatrao je da ova područja treba vratiti pod njegovu jurisdikciju. Pri tome se pozivao na činjenicu da je slavonsko područje bilo u sastavu Kraljevine Hrvatske u vrijeme dolaska dinastije Habsburg na ugarsko-hrvatsko prijestolje. Za razliku od Sabora, Bečki dvor smatrao ga je za novoosvojeno područje koje treba podvrći upravi Dvorske komore. Doduše, Bečkom je dvoru bio poznat stav Sabora pa je Leopold I. pismom od 22. travnja tekuće godine garantirao Saboru da će sva oslobođena područja, koja su bila u sastavu Kraljevine Hrvatske prije osmanskih osvajanja, biti vraćena u njegovu nadležnost. Da bi uvjerio Sabor u ozbiljnost svog obećanja, potkraj iste godine imenovao je Franju Ivanovića velikim županom Virovitičke i Požeške županije, a Ivana Draškovića Vukovarske županije.⁷

Međutim, Leopold I. imao je drukčije planove s ukupnim novostečenim područjima pa je 1688. naredio osnivanje komisije na čelu s kardinalom Kolonićem koja je trebala izraditi nacrt programa za uređenje uprave. Izrada nacrta ovog programa završena je u ljeto 1689.⁸

Poslije pobjede kršćanske vojske u bici kod Slankamena 1691., Slavonija je potkraj listopada iste godine konačno oslobođena od osmanske

⁶ Sadržaj izvještaja prepričan je i uklopljen u širi kontekst u Andrić, «'Povijest propadanja'», osobito 75-77.

⁷ Darko Vitek, «Razilaženje oko pripadnosti Srijema. Bečki Dvor, Hrvatski Sabor i biskup Franjo Jany», *Povijesni prilozi* 25 (Zagreb, 2003.), 169; *Zaključci Hrvatskog sabora sv. I (1631-1693)* (Zagreb, 1958.), 494; Tadija Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, I dio: Slavonija i druge hrvatske zemlje pod Turskom i rat za oslobođenje*, Djela JAZU knj. XI (Zagreb, 1891.), 134; Milan Kruhek, «Granice Hrvatskog Kraljevstva u međunarodnim državnim ugovorima (Od mira na Žitvi 1606. do mira u Svištovu 1791.)», *Povijesni prilozi* 10 (Zagreb, 1991.), 51; Vjekoslav Klaić, *Život i djelo Pavla Rittera Vitezovića (1652. – 1713.)* (Zagreb, 1914.), 67-68.

⁸ Zrinka Blažević, *Vitezovićeve Hrvatska između stvarnosti i utopije – Ideološka koncepcija u djelima postkarlovačkog ciklusa Pavla Rittera Vitezovića (1652. – 1713.)* (Zagreb, 2002.), 61.

vojske. Stoga su hrvatski staleži pojačali borbu za podvrgavanje ovih područja pod saborsku jurisdikciju.⁹

No, Bečki je dvor ustrajao u svojim stavovima o novostečenim područjima koja pripadaju kruni. Razlog ustrajavanja na tom stavu treba tražiti u tadašnjim financijskim prilikama. Naime, državne financije bile su krajem 17. stoljeća u vrlo lošem stanju zbog velikih troškova prouzročenih dugotrajnim ratovima protiv francuskog kralja Louisa XIV., mađarskih pobunjenika te Osmanskog Carstva.¹⁰ Stoga je Bečki dvor morao pronaći način da pokrije nastale dugove, a morao se i pripremiti za nove ratove s francuskim kraljem Louisom XIV. i mađarskim pobunjenicima.¹¹ Isto se tako Leopold I. morao odužiti pojedinim obiteljima i pojedincima za financijsku i drugu potporu tijekom rata s Osmanskim Carstvom.¹² Pritisnut takvim problemima, Bečki je dvor odlučio urediti upravu u novostečenim područjima, popisati i utvrditi prihode u njima te procijeniti njihovu vrijednost kako bi ih mogao prodati, odnosno pokloniti novim vlasnicima, te na taj način pokriti velike dugove ili se odužiti za potporu tijekom dugotrajnog rata.

Sabor se ipak nadao prihvaćanju svojih zahtjeva pa je, primivši dopis o upućivanju Caraffine komorske komisije u Slavoniju, poslao svoje predstavnike, Petra Gotala i Petra Keglevića, kako bi nadzirali rad komisije i štitili interese Sabora. Nešto kasnije imenovan je čak Petar Gotal podbanskim nam-

⁹ Blažević, *Vitezovićeva Hrvatska*, 75-76.

¹⁰ Ukupni državni dug iznosio je 1700. godine između 24 i 25 milijuna forinti (Michael Hochendlinger *Austria's Wars of Emergence – War, State and Society in Habsburg Monarchy 1683-1797* (London, 2003.), 39; Josip Matasović, «Knez Lenard, kaptola zagrebačkoga kramar» (nastavak V), *Narodne starine* sv. 34 (Zagreb, 1934.), 137).

¹¹ Miklós Molnár, *A Concise History of Hungary* (Cambridge University Press, 2001.), 134-137; Petar Rokai, Zoltan Đere, Tibor Pal, Aleksandar Kasaš, *Istorija Mađara* (Beograd, 2002.), 314-320; László Kontler, *A History of Hungary* (New York, 2002), 186-189; Charles W. Ingrao, *The Habsburg Monarchy 1618 – 1815* (Cambridge University Press, 2000.), 107-117.

¹² Papa Inocent XI., rodом iz obitelji Odescalchi, predao je kralju Leopoldu I. u razdoblju od 1683. do 1689. godine 5,000.000 forinti te je naredio svećenstvu u austrijskim i njemačkim zemljama da uvedu izvanredni porez za rat protiv Osmanskog Carstva. Papa je također pomogao kralju Leopoldu I. u pronalaženju saveznika te u sklapanju primirja s francuskim kraljem Louisom XIV. (Vitek, «Razilaženje», 165; Ivan Parvev, *Habsburg and Ottomans between Vienna and Belgrade (1683 – 1739)* (New York, 1995.), 30-31 i 42-45; Rokai, Đere, Pal, Kasaš, *Istorija Mađara*, 299; Michael Hochendlinger, *Austria's Wars of Emergence – War, State and Society in Habsburg Monarchy 1683-1797* (London, 2003.), 39, 156-157 i 168; Smičiklas, *Oslobođenje Slavonije*, 105; Ive Mažuran, «Rat za oslobođenje Slavonije ispod osmanske vladavine od 1684. do 1691. godine», *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje*, sv. 1 (Osijek, 1991.), 106; Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo* (Zagreb, 1998.), 247-248; Jozef Matuz, *Osmansko carstvo* (Zagreb, 1992.), 117; Derek McKay, *Prinz Eugen von Savoyen – Feldherr dreier Kaiser*, (Graz, Wien, Köln, 1979.), 19; Ingrao, *The Habsburg Monarchy*, 78; Grga Novak, «Borba Dubrovnika za slobodu 1683 - 1699.», *Rad JAZU* knj. 253 (Zagreb, 1935.), 5; Stefan Čakić, *Velika seoba Srba 1689/90. i Patrijarh Arsenije III. Crnojević* (Novi Sad, 1982.), 32.)

jesnikom za novostečena područja. Međutim, svi ti potezi nisu urodili plodom,¹³ jer su grof Caraffa i njegova komisija dobili instrukciju koje su se morali pridržavati u svom djelovanju pa je tako Caraffa uputio saborske predstavnike da se Sabor obrati višim tijelima, odnosno Bečkom dvoru.

Uvodeći u ožujku 1698. godine Livija Odeschalchija u posjed Srijemskog vojvodstva, komisija je uputila jasnu poruku Saboru da Bečki dvor dotične krajeve smatra novoosvojenim područjem kojim može raspolažati po vlastitoj želji. Naravno, saborski su predstavnici uložili protest komisiji, upozoravajući na kršenja prava Kraljevstva.¹⁴ No, na taj protest nije odgovorio ni Bečki dvor niti Dvorska komora, a niti Caraffina komisija.¹⁵

Hrvatsko plemstvo ipak nije gubilo nadu u pozitivno rješenje svojih zahtjeva glede novostečenih područja. Tome je pridonio i neistinit izvještaj podbana Petra Gotala, slijedom kojega je Kraljevska konferencija od 9. lipnja 1698. odlučila da se grofu Caraffi pokloni konj,¹⁶ kao i da se, u slučaju ostvarenja saborskih zahtjeva, njega i ostale članove komisije novčano nagradi.¹⁷

Sabor je i kasnije nastojao staviti novostečene krajeve pod svoju ingerenciju, ali su i ti daljnji pokušaji završili neuspješno.¹⁸ Istodobno je Dvorska komora, tijekom naredna tri desetljeća 18. stoljeća, prodavala vlastelinstva u Slavoniji nastojeći pokriti državne dugove.¹⁹

¹³ HDA, Sabor Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, kut. 2, fasc. 9, spis br. 37; *Zaključci Hrvatskog sabora sv. II (1693-1713)* (Zagreb, 1958), 154, 156, 158-159, 161-162, 169-171; *Hrvatske kraljevske konferencije sv. I (1689-1716)* (Zagreb, 1985.), 90-92.

¹⁴ Finanz- und Hofkammer archiv, fond Hoffinanz Ungarn, fasc. r. Nr. 389, fol. 241-242; HDA, SKDHS, kut. 3, fasc. 10, spis br. 4; Gavrilović, *Srem*, 25, Vitek, «Razilaženje», 169-170.

¹⁵ Do sada u arhivskom gradivu nije pronađen odgovor niti jedne institucije (Bečki dvor, Dvorska komora ili Caraffina komisija) na pisani protest predstavnika Sabora Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

¹⁶ Kraljevska konferencija odlučila je 9. lipnja 1698. godine da se podžupanu Zagrebačke županije Jakovu Ilijašiću plati 400 rajnskih forinti za konja koji je poklonjen grofu Caraffi (*Zaključci II*, 178; *Konferencija*, 94).

¹⁷ *Zaključci II*, 176-177; *Konferencija I*, 93-94.

¹⁸ Slavko Gavrilović, «Obnova slavonskih županija i njihovo razgraničavanje sa Vojnom granicom (1745.-1749.)», *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 25, (Novi Sad, 1960), 49; Josip Bösendorfer, «Kako je došlo do slavonskog urbara 1756. godine», *Rad JAZU* knj. 240 (Zagreb, 1931), 246.

¹⁹ Igor Karaman, «Historijat slavonskih vlastelinstava do sredine 18. stoljeća («Slavonski katastar» P. I. Passardyja)», *Arhivski vjesnik* br. XVI, (Zagreb, 1973.), 124, 126-144, 151-152; Igor Karaman, «Požega i požeški kraj od Karlovačkog mira 1699. do revolucije 1848/1849.», u: *Požega u srcu Slavonije* (Jastrebarsko, 1997.), 30; Igor Karaman, «Osnovni podaci i neke napomene o slavonsko-srijemskom veleposjedu», *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* br. 20 (Novi Sad, 1958.), 46-47, 49-50; Igor Karaman, «Položaj i značenje biskupskog imanja Đakovo u sklopu slavonskoga gospodarstva», u: *Požega u srcu Slavonije* (Jastrebarsko, 1997.), 119, Igor

Tek je kraljica Marija Terezija 1741. na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru prihvatila zahtjev hrvatskih staleža da se Slavonija stavi pod jurisdikciju Sabora Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Predradnje oko formiranja županija i stavljanja pod jurisdikciju Sabora trajale su do 1743., kada je imenovana komisija za inkorporaciju Slavonije i uspostavu županija. Komisija je započela s radom u svibnju 1743. Ona se trebala pobrinuti za činovništvo novostvorenih županija, odrediti činovnicima plaće, ukinuti tri-desetnice između Slavonije i Hrvatske, odnosno Ugarske te ih premjestiti na granicu s Osmanskim Carstvom, a trebala je rješavati i probleme razgraničenja između Vojne krajine i Provincijala. Komisija je vršila pripremne radnje sve do polovice 1745. Pošto je u Srijemu izvršila razgraničenje

---

Karaman, «Sumarni katastar veleposjeda u Slavoniji od 18. do 20. stoljeća», *Radovi Centra JAZU u Vinkovcima* br. II (Zagreb, 1973), 187, 200-206; Igor Karaman, «Kasnofeudalna vlastelinstva i seljački posjedi na tlu Slavonije do Karlovačkog mira 1699. do revolucije 1848./1849.», u: *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje: (studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII.-XX.)* (Osijek, 1997.), 31, 34-35, 38-39; Ive Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*. Radovi Zavoda za znanstveni rad JAZU u Osijeku knj. 6 (Osijek, 1993.), 206, 255, 272, 310, 317, 417, 501, 543, 587, 643, 665, 697; Ive Mažuran, «Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji i njihova ekonomska podloga uoči donošenja prvoga Slavenskog urbara 1737. godine», u: *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*. Radovi Zavoda za znanstveni rad JAZU u Osijeku knj. 6 (Osijek, 1993.), 52; Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, *Dvorci i perivoji u Slavoniji – od Zagreba do Iloka* (Zagreb 1998.), 72, 184 i 198-199; Igor Karaman, «Požeга i Požeška kotlina od oslobođenja ispod turske vlasti do 1848. god.», *Požega 1227 – 1977.* (Slavonska Požeга, 1977.), 200; Filip Potrebica, *Povijest vinogradarstva i podrumarstva u Požeškoj kotlini* (Kutjevo, 1982.), 42; Filip Potrebica, *Požeška županija u revoluciji 1848. – 1849.* (Zagreb, 1984.), 13; Zdenko Turković, *Sedam stoljeća dobra Kutjevo* (Zagreb, 1969.), 31; Emilije Laszowski, «Imanja Požeške županije od vremena oslobođenja Slavonije do god. 1766.», *Vjestnik kr. hrvatsko – slavonsko – dalmatinskog zemaljskog arhiva* 5 (Zagreb, 1903.), 186; Josip Buturac, «Vlastelinstvo kutjevačke opatiје u 18. stoljeću», *Hrvatska prošlost* 3 (Zagreb, 1942.), 108-109; Josip Buturac, *Crkveno-kulturna povijest Požege i okolice 1227. – 1977.* (Zagreb, 1977.), 93 i 177; Josip Buturac, *Regesta za spomenike Požege i okolice 1221. – 1860.* (Zagreb, 1990.), 84; Dragutin Pavličević, *Na vratima Požeške kotline* (Slavonska Požeга, 1961.), 77; Julije Kempf, *Požega – Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i Požeške županije* (preisak izdanja iz 1910.) (Zagreb 1995.), 176-177; Tomislav Đurić i Dragutin Feletar, *Stari gradovi, dvorci i crkve u Slavoniji, Baranji i zapadnog Srijema* (Zagreb, 2002.), 35 i 156; Josip Buturac, «Povijest Kaptola (Požeга)», *Kaptol 1221. – 1991.* (Kaptol, 1991.), 60; Ive Mažuran, «Podjela Slavonije na Vojnu granicu (krajinu) i Provincijal 1702. godine i uspostava feudalnih odnosa na novim temeljima», u: *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*. Radovi Zavoda za znanstveni rad u Osijeku JAZU knj. 6 (Osijek, 1993.), 48; Ive Mažuran, «Podjela Slavonije na Vojnu krajinu i tzv. Paoriju, odnosno Provincijal 1702. godine», *Izveštaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702. godine. Građa za historiju Osijeka i Slavonije* knj. 7 (Osijek, 1989.), 54; Igor Karaman, «Nuštar i nuštarsko Povučje: društveno-gospodarski razvitak u ozračju višenarodnog suživota», u: *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje: (studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII.-XX. st.)* (Osijek, 1997.), 226; Jasna Čapo, *Vlastelinstvo Cernik - Gospodarstvene i demografske promjene na hrvatskome selu u kasnome feudalizmu*. Institut za etnologiju i folkloristiku, Posebna izdanja, knj. 16 (Zagreb, 1991.), 22; Igor Karaman, «Razvoj društvenih i gospodarskih odnosa na slavanskim vlastelinstvima/veleposjedima 1699-1918.», u: *Požega u srcu Slavonije* (Jastrebarsko, 1997.), 54.

između civilnog i vojnog područja te formirala Srijemsku županiju, komisija je polovicom studenog 1745. stigla u Požegu. Tu je, poslije kraćeg rješavanja problema oko razgraničenja civilnog i vojnog područja, 21. studenog 1745. formirala Požešku županiju.²⁰

Na formirajućoj sjednici velikim županom Požeške županije proglašen je grof Ladislav Vayaj. Osim njega, imenovani su prvi privremeni činovnici obnovljene županije. Tako su krajem 1745. imenovani: za podžupana Petar Slavić, za bilježnika Benedikt Krajačić, za blagajnika Josip Špoljarić, za plemićke suce Antun Mihalj, Ivan Žgurić, Josip Marković, za zamjenike plemićkih sudaca Đuro Martinović, Antun Žuvić i Petar Malešić te za odvjetnika Josip Arbanas.²¹

Županija je pobirala daće i poreze, rješavala sporove između vlastelinstava i županije te drugih subjekata, održavala je ceste i mostove, regulirala mjere, brinula se za normalno ubiranje desetine, rješavala pitanja u vezi sa seljenjem kmetova, određivala cijene najvažnijih prehrambenih namirnica, određivala visinu nadnica, brinula je o javnom redu i sigurnosti (borba protiv razbojnika i hajduka), vodila brigu o zdravlju ljudi i životinja te o razvoju gospodarstva. Županija je primala naredbe direktno od vladara te mu bila dužna slati izvještaje.²²

Županijsku upravu činili su veliki župan, podžupan, plemićki sudac, zamjenici plemićkih sudaca, predsjednik županijskog sudbenog stola, odvjetnik, ubirači poreza i dr. Župan je upravljao svim administrativnim, sudskim i vojnim poslovima, predsjedao je županijskom skupštinom te županijskim magistratom. Župan je morao imati posjed na području županije, morao je boraviti na području županije tijekom obavljanja županske dužnosti te potjecati iz ugledne obitelji. Ipak, prvi veliki župani Požeške županije rijetko su boravili na tom području. Za vrijeme njihove odsutnosti, velikog župana u svim poslovima zamjenjivao je podžupan. Županijske činovnike birala je svake tri godine županijska skupština na prijedlog velikog župana. Važnu ulogu u funkcioniranju županijske uprave imali su i plemićki suci i njihovi zamjenici. Oni su obavljali svoju dužnost na području županijskih okruga.²³

Županija je imala dva predstavnička tijela – generalnu ili veliku te partikularnu ili malu skupštinu, čije su se sjednice održavale svake godine. Generalnom skupštinom predsjedao je veliki župan, a partikularnom dožupan. U slučaju izostanka velikog župana, generalnom skupštinom predsjedavao je podžupan koji je bio na čelu županijske uprave. Svi činovnici bili su obavezni prisustvovati na partikularnim i generalnim skupštinama. Na generalnoj

²⁰ Gavrilović, «Obnova», 49-61; Kempf, *Požega*, 200-201.

²¹ Kempf, *Požega*, 203.

²² Filip Potrebica, «Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća», *Hrvatske županije kroz stoljeća*, (Zagreb, 1996.), 53-55.

²³ Isto, 54, 56.

skupštini morali su također prisustvovati prelati, velikaši, plemići, predstavnici slobodnog kraljevskog grada, članovi županijskog magistrata te ugledniji predstavnici posjednikâ. Na partikularnoj skupštini prisustvovali su samo članovi županijskog magistrata koji su rješavali tekuće i hitne poslove. Odluke donesene na partikularnoj skupštini mora je potvrditi generalna skupština.²⁴

Prilog biografijama županijskih službenika i poznatih povijesnih osoba spomenutih u izvještaju

U izvještaju o opatiji Bijeli spominju se inspektor siračke vojarnje Grgur Butina, plemićki sudac Franjo Pannay, njegov zamjenik Ladislav Mesterdassy, podžupan barun Antun Janković te duhovni vikar za Slavoniju zagrebačkog biskupa, kanonik zagrebačke stolne crkve, apostolski prabljježnik i čazmanski prepozit Ivan Krstitelj Paxy. U historiografiji su poznatiji podžupan Požeške županije barun Antun Janković, kao i vikar za Donju Slavoniju te kasniji zagrebački biskup Ivan Krstitelj Paxy. Za razliku od njih, dosad su bili potpuno nepoznati inspektor siračke vojarnje Butina, plemićki sudac Pannay i njegov zamjenik Mesterdassy. U nastavku rada nastojat ćemo upozoriti na arhivsko gradivo u kojem se spominju navedene osobe te dati koncizan pregled njihovih biografija.²⁵

1. Grgur Butina

Grgur Butina stigao je u Slavoniju 1736. Nije poznato mjesto i godina njegova rođenja. Također, za sada nije poznato koju je dužnost obavljao u vrijeme dolaska u Slavoniju. U spisima i Protokolima Požeške županije prvi put se javlja u siječnju 1746. godine kada se navodi da je kao kaplar odano služio Požeškoj županiji. Navodi se da je 1747. kao kaštelan dobio iz županijske blagajne 11,7 forinti za potrebe prehrane velikog župana. U siječnju 1749., zaključkom partikularne skupštine, imenovan je inspektorom siračke vojarnje.²⁶

Nakon toga rijetko se poimence spominje. Češće se spominje kao inspektor siračke vojarnje, ali bez isticanja imena. S obzirom da je tu dužnost obavljao do svoje smrti, može se zaključiti da se iza navadene funkcije krije on osobno.²⁷ Grgur Butina morao je kao inspektor siračke vojarnje voditi

²⁴ Isto, 53-55.

²⁵ HDA, CP, Varia, kut. 744, spis br. 12.

²⁶ HDA, CP, Protokol, knj. 4, fol. 146; CP, Acta Congregationalia, kut. 49, spis. br. 1, godina 1746.; Varia, kut. 744, spis. br. 12. Također, korišten je i spis koji je umetnut unutar protokola. Spis je datiran u 1749. godinu te je numeriran kao spis br. 8. Spis ima dvije folije koje nisu numerirane.

²⁷ Protokolima Požeške županije češće se spominje inspektor siračke vojarnje nego Grgur Butina. Budući je tu funkciju obavljao do kraja života, moguće je obavijesti koje se odnose na inspektora siračke vojarnje povezati s njim (HDA, CP, Protokol, knj. 4, fol. 193; Protokol, knj. 5, fol. 87, 168-169, 280).

brigu o održavanju i popravljanju vojarne. Pri tome je morao voditi računa o ravnomjernom razrezivanju obaveza na seljake koji su bili pod njegovom jurisdikcijom. Osim toga, morao je brinuti za prikupljanje drva, hrane, novca te stočne hrane za uzdržavanje vojske, odnosno zimovanje. Tijekom obavljanja svoje dužnosti, siračku vojarnu obnavljao je nekoliko puta (1749., 1752., 1756., 1757. i 1764. godine).²⁸ Godišnja plaća inspektora siračke vojarne iznosila je 1750. godine 40 forinti, a od 1. studenog 1753. godine 50 forinti.²⁹ Zanimljivo je da je inspektor siračke vojarne imao manju plaću od inspektora vojarni u Kutjevu, Pleternici i Pakracu. Također, inspektori vojarni u Virovitičkoj županiji imali su veću plaću nego Grgur Butina.³⁰

Županijska uprava izvršila je 1760. reviziju računa inspektora siračke vojarne Grgura Butine za razdoblje od 1749. do 1756. Pri tome su utvrdili da je u navedenom razdoblju potrošio 100 forinti više nego je bilo potrebno.³¹

Inspektor Grgur Butina umro je posljednjih mjeseci 1765. ili možda prvih mjeseci 1766. Naime, u članku 3. generalne skupštine održane 18. kolovoza 1766. navodi se da je Grgur Butina mrtav te da je njegova služba već neko vrijeme upražnjena. Sljedeće godine, generalna skupština člankom 25. zahtijeva od Butininih nasljednika da podastru račune za razdoblje od 1762. do 1764.³²

2. Franjo Pannay

Franjo Pannay javlja se prvi put u spisima i Protokolima Požeške županije 1754. Tada je obavljao funkciju provizora Stražemanskog vlastelinstva i glavnog desetinarar Slavonske inspekcije. Naime, prisustvovao je 14. svibnja iste godine na partikularnoj skupštini Požeške županije.³³ Sljedeći put spominje se 1757. kao predstavnik stražemanskog vlastelinstva na partikularnoj skupštini Požeške županije održane u veljači te godine. Službenik Požeške županije postaje u ožujku 1757. kada je izabran za zamjenika suca.³⁴ Tijekom 1757. Pannay je redovito prisustvovao sjednicama generalnih i partikularnih skupština Požeške županije.³⁵ Zajedno s ostalim sucima, tada i sljedeće godine sudjelovao je u uzdržavanju dvojice mladih vojnika.³⁶

²⁸ HDA, CP, Protokol, knj. 4, fol. 193, Protokol, knj. 5, fol. 87, 113-114, 120, 168-169, 243, 280-281, 364, 395, 649.

²⁹ HDA, CP, Protokol, knj. 5, fol. 62, 246.

³⁰ Inspektori vojarni u Voćinu, Valpovu, Đakovu i Virovitici imali su 1750. plaću od 50 forinti, a inspektor osječke vojarne 75 forinti. Inspektori vojarni u Virovitičkoj županiji imali su jednaku plaću i sljedeće godine (HDA, Virovitička županija, Protokol knj. 1, fol. 529 i 642).

³¹ HDA, CP, Protokol, knj. 5, 529.

³² HDA, CP, Protokol, knj. 6, fol. 46, 74-75.

³³ HDA, CP, Protokol, knj. 5, fol. 304.

³⁴ HDA, CP, Protokol, knj. 5, fol. 390.

³⁵ HDA, CP, Protokol, knj. 5, fol. 396, 404, 408, 410, 413 i 415.

³⁶ HDA, CP, Protokol, knj. 5, fol. 407 i 469.

1760. izabran je za plemićkog suca. Tijekom obavljanja te dužnosti radio je različite poslove. Tako je primjerice 1762. rješavao problem izlivanja rijeke Ilove. Isto je tako 1763. sudjelovao u komisiji koja je utvrđivala obveze stanovnika Požeške županije glede održavanja osječke tvrđave. Rješavao je i probleme mlinova na rijeci Ilovi na granici Vojne krajine i Požeške županije.³⁷ Tu je dužnost obavljao sve do smrti. Umro je vjerojatno tijekom 1766. Naime, u članku 32. generalne skupštine Požeške županije održane u siječnju 1767. spominju se udovica i djeca suca Franje Pannaya. Potomci suca Pannaya spominju se poslije još nekoliko puta u Protokolu Požeške županije.³⁸

3. Ladislav Mesterdassy

Ladislav Mesterdassy pojavljuje se prvi put u Protokolima Požeške županije 1760. Tada je, naime, zbog smrti plemićkog suca Franje Slavića, njegovo mjesto zauzeo zamjenik plemićkog suca Grgur Martinović, a njega je zamijenio Ladislav Mesterdassy. On se spominje u Protokolima Požeške županije samo tijekom 1761. U županijskim Protokolima ne navodi se razlog njegova nepojavljivanja.³⁹

Osim ove trojice županijskih službenika, u opisu se, kao što smo već naveli, spominju i Ivan Krstitelj Paxy te podžupan Požeške županije i barun Antun Janković. Za razliku od trojice županijskih činovnika, ova dvojica su puno bolje poznata u hrvatskoj historiografiji.

4. Ivan Krstitelj Paxy (1718. – 1771.)

O Ivanu Krstitelju Paxyju napisana je vrlo detaljna biografija.⁴⁰ Doduše, u njoj nije najtočnije navedena godina rođenja. Naime, on je rođen 1718.⁴¹ Pošto ga je 1751. godine zagrebački biskup Franjo Tauszy postavio za svog tajnika, a sljedeće godine i za člana konzistorija, njega vrlo često u negativnom kontekstu spominje Baltazar Adam Krčelić u svojim *Anuama*. Osim toga, u tom djelu Krčelić ga vrlo često spominje i u drugim prigodama.⁴²

³⁷ HDA, CP, Protokol, knj. 5, fol. 583-584, 605-613.

³⁸ HDA, CP, Protokol, knj. 5, fol. 78-79, 117, 164, 186, 212 i 223.

³⁹ HDA, CP, Protokol, knj. 5, fol. 501-502, 511, 517, 531-532 i 558.

⁴⁰ Juraj Batelja, Ljelja Dobronić, Juraj Kolarić, Mijo Korade, Andrija Lukinović, Vlado Magić, Olga Maruševski, Stjepan Razum, Ante Sekulić, Jozo Sopta, Agneza Szabo i Franjo Šanjek, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi* (Zagreb 1995.), 413-416.

⁴¹ U knjizi *Zagrebački biskupi i nadbiskupi* Mijo Korade navodi da je Ivan Krstitelj Paxy rođen oko 1720. godine. U istražnom postupku prilikom imenovanja srijemskim biskupom, navodi se da je kršten u travnju 1718., što znači da je tada i rođen (Batelja et al., *Biskupi i nadbiskupi*, 413, Antun Dević i Ilija Martinović, «Vatikanski dokumenti Đakovačke i Srijemske biskupije u XVII. i XVIII. st.», *Fontes – Izvori za hrvatsku povijest god. 4.* (Zagreb 1998.), 168).

⁴² Batelja et al., *Biskupi i nadbiskupi*, 414; Baltazar Adam Krčelić, *Annuae ili Historija 1748-1767*, (Zagreb 1952.), 35, 71, 76, 80-82, 84, 88-89, 108, 111, 113, 119, 132, 193-195, 209-224, 255, 276, 281, 318-319, 322-323, 326-328, 399, 407, 432-433, 438, 445, 448, 481, 515-516 i 534.

U Protokolima Požeške županije spominje se prvi put 1754. kada je sudjelovao u radu generalne županijske skupštine. Sljedeći put se spominje u Protokolima u lipnju 1756. kada je sudjelovao u radu partikularne skupštine. Kasnije je još nekoliko puta sudjelovao u radu generalne skupštine. Isto tako, spominje se da je kao srijemski biskup posjedovao vlastelinstvo Kaptol te da je ondje financirao rad učitelja Vita Ticska u osnovnoj školi u Kaptolu.⁴³

Za vrijeme obavljanja dužnosti duhovnog vikara zagrebačkog biskupa u Slavoniji, Ivan Krstitelj Paxy obavio je nekoliko puta vizitaciju toga dijela Slavonije, koji je bio u sastavu Zagrebačke biskupije. Tako je vizitaciju obavio 1757. te ponovo 1761.⁴⁴ Paxy je 1768. posvetio glavni oltar u župnoj crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Pakracu.⁴⁵

Osim u Protokolima Požeške županije, spominje se nekoliko puta i u Zaključcima Hrvatskog sabora. Tako je 1756. imenovan članom komisije za obavljanje obračuna sa zemaljskim blagajnikom. Iste godine imenovan je i članom komisije koja je dopratila bana Franju Nadasdija i zagrebačkog biskupa Franju Tauszyja u Sabor Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Kasnije se 1768. i 1770. spominje kao srijemski biskup i član Hrvatskog kraljevskog vijeća.⁴⁶

Također, u Kronici Franjevačkog samostana u Slavonskom Brodu, kao i u Stražemančevom djelu *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene*, spominje se da je Paxy kao predstavnik kraljice Marije Terezije 1771. predsjedao provincijskom kapitulom u Našicama. Nažalost, u Kronici Franjevačkog samostana u Našicama uništena je stranica s vijestima iz 1771.⁴⁷

5. Antun barun Janković

Barun Antun Janković jedna je od dobro poznatih osoba u hrvatskoj historiografiji koja se bavi 18. stoljećem. Prvi se njegovim životopisom

⁴³ HDA, CP, Protokol, knj. 5, fol. 231, 355; HDA, CP, Protokol, knj. 6, fol. 204.

⁴⁴ *Protocollum antiqui Conventus Divi Antonii Thavmatvrgi Nassicis* knj. 1., 18; NAZ, Vizitacije, Protokol br. 30/II i 31/III; Julije Jančula, *Franjevci u Cerniku* (Slavonska Požega, 1980.), 149-153; Rudolf Horvat, *Povijest grada Virovitice* (Virovitica, 2001.), 55-59; Rudolf Horvat, *Slavonija – Povjesne rasprave, crtice i bilješke* knj. I. (pretisak izdanja iz 1936. godine) (Vinkovci, 1992.), 162-163; Rudolf Horvat, *Srijem – Naselja i stanovništvo* (Slavonski Brod, 2000.), 80, 114, 120, 193, 209-211.

⁴⁵ Vijoleta Herman Kaurić, *Krhotine povijesti Pakraca – Povijest naselja od prapovijesti do 1918. godine*, (Slavonski Brod, 2004.), 166; Horvat, *Slavonija*, 106.

⁴⁶ *Zaključci Hrvatskog sabora*, knj. VII (1753-1758), (Zagreb 1970.), 186, 241; *Zaključci Hrvatskog sabora*, knj. VIII (1759-1773), 261, 272, 307.

⁴⁷ U Kronici Franjevačkog samostana sv. Antuna Padovanskog u Našicama uništene su stranice od 33 do 36. Na jednoj od tih stranica bila je i vijest o Paxijevom predsjedanju provincijskim kapitulima (*Protocollum*, knj. 1, 33-36). Uz to *Kronika Franjevačkog samostana u Brodu na Savi I (1706-1787)*, (Slavonski Brod, 1995.), 196-197; Ivan Stražemanac, *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene*, (Zagreb, 1993.), 217.

opširnije pozabavio Julije Kempf, koji je obradio povijest njegove obitelji. Također, djelovanje te važne osobe u Požeškoj županiji Kempf je obradio i u svom monumentalnom djelu *Požega – Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i Požeške županije*.⁴⁸

Budući je veliki župan biskup Čolnić većinom boravio izvan Požeške županije, barun Antun Janković obavljao je, kao podžupan, sve poslove velikog župana. Rukovodio je županijskom upravom, predsjedao je partikularnim, a vrlo često i generalnim skupštinama. Podžupan Antun Janković predvodio je 1760. županijsku delegaciju na vjenčanju nadvojvode Josipa s princezom Izabelom Marijom Bourbon-Parme te je bračnom paru predao poklon Požeške županije u iznosu od 1000 forinti. Nadalje je 1761. bio na čelu komisije koja je trebala utvrditi koje je vojarnje potrebno popraviti. Isto je tako 1762. predsjedavao generalnom skupštinom koja je odredila obveze stanovništva Požeške županije prilikom popravljavanja vojarni na području županije. Također, sudjelovao je u komisiji koja je utvrđivala obavezu stanovništva na popravljaju osječke tvrđave. Podžupan Janković borio se 1765. protiv ilegalnih mjera i utega. Dužnost podžupana obavljao je do studenog 1767., kada je imenovan članom Hrvatskog kraljevskog vijeća pa ga je naslijedio njegov brat Ivan Janković.⁴⁹

Antun Janković isticao se razvijanjem gospodarstva na svojim vlastelinstvima, ali i na području Požeške županije. Zbog zasluga za promicanje sadnje dudu te jačanja svilarstva na području županije, kraljica Marija Terezija poslala mu je 1768. pismenu pohvalu. Poticao je, kao podžupan i kasnije kao župan, izgradnju kvalitetnih cesta na području Požeške županije, što je pridonijelo jačanju trgovine. Nastojao je razviti gospodarstvo na svojim vlastelinstvima nabavom plemenitih pasmina stoke, primjenom novih načina obrade oranica, izgradnjom gospodarskih objekata na vlastelinstvima, poticanjem razvoja obrta i manufaktura te naseljavanjem njemačkih obrtnika. Vodio je brigu o obrazovanju djece na svojim vlastelinstvima pa je 1761. za učitelja u Pakracu postavio Josipa Szalavarija.⁵⁰

⁴⁸ Kempf, *Požega*, 230, 237-239; Julije Kempf, «O grofovskoj porodici Jankovića – Daruvarskih. Po vrelima iz porodičnog arhiva», *Vjesnik kr. državnog arhiva u Zagrebu* god. IV, (Zagreb, 1929.), 142-145; Janković Daruvarski, Antun, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 6, 336-337.

⁴⁹ O djelovanju Antuna Jankovića kao podžupana moguće je dobiti dobar uvid na temelju zaključaka u Protokolima Požeške županije knj. 5 i 6. (HDA, PC, Protokol knj. 5, fol. 523-526, 553, 576-582, 607-613, 619-623; HDA, CP, Protokol knj. 6, fol. 16, 119; Herman Kaurić, *Pakrac*, 139-140).

⁵⁰ HDA, CP, Protokol knj. 6, fol. 203-204; Julije Kempf, *Iz prošlosti Požege i požeške županije – bilješke po vrelima iz domaćih arhiva*, (Požega, 1925.), 175-176; Herman Kaurić, *Pakrac*, 148-149, 152-153, 160, 180; Kempf, *Požega*, 231; Horvat, *Slavonija*, 109.

Izdanje teksta

1. Izvornik

Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Acta comitatus Posegani, Varia, kutija 744.

Dokument se sastoji od svega dvaju listova, odnosno četiriju stranica. Na prvoj stranici nepoznata je osoba u novije vrijeme napisala običnom olovkom «Ruševine tvrđe i crkve u Bijeloj kod Daruvara, u Rudini, Kamenskom». Na vrhu posljednje stranice piše N(umer)o 12°. Dokumenti u kutiji nisu poslagani po redu niti ih je većina numerirana. Na prvom sljedećem dokumentu piše N(umer)o 1, što je prekríženo, a nešto niže piše 51. Prvi sljedeći dokument datiran je 16. travnja 1756. Pečata na našem dokumentu nema, iako se u tekstu pečati spominju, pa se čini da je posrijedi samo koncept službenog izvješća.

Kritički znaci:

⟨...⟩ = razriješene kratice

(...) = precrtan tekst

[...] = dopisano između redaka ili na rubovima

(?) = nesigurno čitanje

Infrascripti praesentium per vigorem (fatemur et) recognoscimus [et attestamur], quod posteaquam nos die 26a mensis Maii anni [modo labentis] infrascripti penes gratiosam spectabilis et magnifici Domini Antonii Jankovics I(n)clyti comitatus de Posega Ord(inarii) V(ice)comitis ad legitimam R(evere)ndissimi D(omi)ni Ioannis Baptistae Paxy Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis canonici; Prothonotarii Apostolici Infulati Beatissimae V(irginis) Mariae de Albei prout et Ecclesiae Chasmensis Praepositi qua Excell(entissi)mi Ill(ustrissi)mi ac R(evere)ndissimi domini Ep(isco)pi Zagrabiensis s(upra)s(cripti) in spiritualibus per Inferiorem Slavoniam vicarii (et Domini Topliczensis praefecti Titl. etc.) requisitionem: eatenus emanatam Commissionem in et ad faciem Antiquorum Ruderum Arcis Bielya Vocatae intra possessiones Pakranya, Borhy et Bielya antelato I(n)clyto Comitatu Posegano adjacentes situatae fine ejusdem oculationis exivissemus; eotum sequentia circa eadem Rudera antiqua notatu digna observaverimus; nimirum;

Corpus hujus arcis in loco eminentiori situm, in forma Rotunda cum Murato ex utroque latere circumfossato [munitum] conspicitur; cujus in (ascensu (?)) [Ingressu] ad dextram partem corpus [certi] Monasterii cum

duabus turribus angulariter quadrato lapide expositis [prout orientem versus quoque tertia turri jam ruinosis provisum fuisse] observatur; hinc ad Ecclesiam quae ibidem proxime cum corpore [aedificii] Monasterii formam redolentis, sine omni tecto, [muris integris] extantem ingrediendo supra ejusdem portam (visitur) quaedam pictura (?) [(antiquitate obscura (?))]. Virum referens crucem gestans^a in longiori (appenso) [pendulo] indumento versicolori (ob) in facie ob antiquitatem, seu colorum confusionem quis Sanctorum ibidem expressus fuerit dignoscibile non est [visitur], D(omi)nus interim Gregorius Butina Cassarmarum Sziracsiensium Inspector ante 25 annos has ad partes deveniens, nobiscum ibidem praesens, quod tempore || adventus Sui ad has partes eadem pictura recte et adaequate dignosci potuerit Sanctumque Gregorium Romanum pontificem repraesentaverit refert. In ipsa demum Ecclesia, quae pariter in suis arcubus [prout et externe muro adhaerentibus columnis seu solidamentis] in quadrum elaboratis lapidibus ornata erat, vestigia chori a post ad duas condam columnas erecti in ipsis [Ecclesiae] parietibus cernuntur, prout etiam prop(ter)[e] (locum) chorum ipsius cathedrae structura quod praexisterit (ex) lapidibus quadratis eum in finem adaptatis [et actu ibidem exstantibus] cohaerentiaque ipsius aedificii (insinuat (?)), [vestigiaque januae ad cathedram eandem non obscure (observantur) apparentia praestitisse insinuant]. Caeterum si corpus Ecclesiae in concreto investigetur, [observandum 1° frontispicium (Ecclesiae) [ejus] tribus turribus quadratis lapide angulariter expositis (?) ornatum fuisse, ita ut in medio erecta (turris) lateraliter adhaerentes (praecelluisse) [exeminuisse] ex ruinoso moderno earundem statu concludatur. Observandum 2°] (apparet clarissime) quod ad caput Ecclesiae orientem respicientis verissimum (sit adiunctum Sanctuarium) ad longissimas quatuor fenestras ipsius muri (longitudi) altitudinem fere adaequantes angulariter (quadratis) lapidibus affabre efformatis expositas (?) [sit adiunctum] sanctuarium. In muro autem corpus Ecclesiae a sanctuario dividente, qui in arcu majori quadratis lapidibus (erecto) [sustentato] subsistit, nobili(ter) [arte] extremum Iudicium fuisse depictum sine omni dubio concludere est. Nam ad partem dextram seu cornu Evangelii justi numerosi depicti bene dignoscuntur quibus (?) et respective supra quos tres Angeli majori in forma alati miscentur [et respective pendent]. Inter reliquorum autem ibidem apparentium iustorum symetriam tres est accurate observare religiosos quorum duo in longiori vestitu albo cum manicis largioribus cernuntur, (qu)[e]lorum (p....) [primo] librum prae se feren(s)[te, in reliquo (ca....)] habent coronam in capite ad tempora usque per totam calvariam detonsam distinctissime actu etiam apparentem, tertius autem in similitudine religiosi quoad caput et respective quoad solum pectus ex turba iustorum (cernitur) etiam [notabilem] (maiorem) sed (non tantam) [minorem] ac praeattacti (?) duo in capite detonsam habens coronam cernitur. Ante quos velut dux turbae (Sanctus) [Divus] Petrus Apostolorum [Princeps] V(ene)r(a)ndissima facie, [fronte apertiori,] barba et capillis brevioribus [iis-

^a gestans : gestantem.

que] crispis, (his) cum nivis albedine certantibus recte noscitur esse (depictus quasi) defigiatus.

Ex parte (autem) [demum] sinistra seu ad cornu Epistolae turba damnatorum depicta observatur, intra || quos teterrimi duo adhuc apparent daemones, prout etiam catenae quibus damnati constricti sunt in parte flammeusque inter ipsos ardens color observantur. Reliquum antiquitas ita ex hac parte Picturam obscuravit ut distincti aliud nihil videri possit, praeterquam quod a latere unius daemonis Literis Latinis nigro colore avaritia in circumferentia turbae (de) inscripta habeatur et signanter hac forma avaritia. Credibile est quod septem pec(c)ata capitalia fuerint circa damnatos expressa; apparent enim supra hanc rectissime noscibilem vocem certae adhuc mediae et respective etiam integrae literae, (sed ob confusionem colorum minus noscibiles) integram vocem (emunire (?)) [producere] non valentes.

In supremitate et [plane] in recta medietate muri ubi hae picturae sunt in circulo fere ovalem formam referente cernitur certa imago esse depicta ob deletum et confusum colorem recte distingui nequiens, obscure tamen quodam modo ex subtilitate symetriae corporis depicti [(obscure) minus clare in oculos impingentis] et ex circumferentia colligitur ibidem Iconem immaculatae conceptae Virginis depictam fuisse.

Ab hujus picturae latere dextro modice infra duae plantae humanae, coloris carnei cum suis distincte visibilibus digitis bene apparent, reliquo corpore per antiquitatem penitus oblitterato et deleto existente, refert interim antelatus D(omi)nus (Georgius) [Gregorius] Butina [quod] ante aliquos annos (adhuc apparuisse quod) corpus antelatarum duarum plantarum Iudicem Deum repraesentaverit ad oculum apparuisse.

E regione [dein] (ubi) vestigiorum praenotatae Cathedrae (cernuntur) adnexa apparet certa Capella adhuc arcus suos et fornicem habens affabre (factis) elaboratis lapidibus in suis arcubus exposita.

Ex Sanctuario Ecclesiae apparet ex antiquis muris communicatio seu ingressus ad Monasterium, et primo quidem in Sacristiam proxime sanctuario adhaerentem modo etiam ingressum porta ibidem exstante cui libet praebente, in qua Sacristia [adhuc] sub fornice existente] in angulo locus lavacri etiam bene cernitur, (apparet) [exstat] enim canalis (seu potius via (?)) in lapide [muro immurato] exsectus [per] quem aqua defluebat, maniluvio deserviens. ||

Sacristiae demum rursus adnexum est (pulcherrimum) de praesenti etiam Sacellum [pulcherrimum] in arcubus suis elevatis efformatis lapidibus expositum in quo locus [ante] aram [seu pulpitus arae] orientem respicientis lapidibus maioribus modo etiam expositus [ideoque elevatior reperitur], (Conspicitur) ipse(...) [autem] murus altaris (ex integro) [fere] solo (modo) adaequatus (apparet) per nos ipsos palpabatur.

Quod reliquum est; Ecclesia ipsa una cum loco Monasterii altis muris in formam propugnaculi [exstructi^b] munitum (est) [erat], quod ipsum testantur foramina in ipso muro de praesenti etiam exstantia quorsum tormenta applicabantur ad defensionem loci. Ex ipso tamen (aedificio quod Mona) Monaster(ium)[ii] (aliquod erat) [corpore] non nisi muros (ad) terram usque iam humiliatos [adeoque (?) lapidem supra lapidem] paucis [solum] in locis elevationem habent(ibus)[es] videre est; hoc addito quod aliquae structurae formam Maiorum Portarum in forma arcuum [qui] quadratis lapidibus sustinentur, obvio cuivis semet videndas praebeant; praeterea [est quidam] locus (ipse) propugnaculi [speciem referens] (est) meridiem versus situatus turribus (ut ex elevationibus muris indubie apparet) duabus provisus (fuit (?)), quarum altera sat elevate modo etiam exstat, alteram vetustas [et injuria temporum notabilius humiliavit] (quam (?) minus eminentem (?) fecit) (notabilius (?) humiliavit (?)). Est (super) [ultra] haec (ad) [ante] Ecclesiam (locus aliquis) [Domus quae] ut ex forma aedificii altiori camino etiam [cum] provisi colligitur, (Domus) olim pro Vigiliis destinata; In summa, Rudera haec tam ex situ quam structurae nobilitate, quam et antiquitate, videntium animos cum aliquo super desolato moderno statu dolore ad magnam excitant admirationem (modo enim in magnifica hac [ibi] olim Deo sacrata Domo [praeter] Bubonum ululatus nidifices (?) columbarumque et idgenus avium nihil est observare .....untur) [modo enim in magnifica hac ibi olim Deo sacrata Domo praeter Bubonum ululatus columbarumque gemitus audire et aliarum idgenus (?) avium indificationes nihil est observare.]

Super qua praevio modo per nos peracta Iudiciaria (?) oculata revisione praesentes iurium antetitulati R(evere)ndissimi D(omi)ni Canonici, qua per Inferiorem Sclavoniam vicarii [ad cautelam] Subscriptionibus et Sigillis Nostris munitas extradeditur Literas Testimoniales. Datum Pakraczini die 6^a Junii A(nn)o 1761.

Franciscus Pannai
 Praelibati I(nclyti) Comitatus de Posega
 Ord(inarius) jud(ex) (nobi)lium.
 M(anupropria)

Ladislaus Mesterdaßy
 praerepetiti I(nclyti) Co(mi)t(a)tus
 de Posega viceiudex nobilium.
 M(anupropria)

^b exstructi : exstructis.

2. Prijevod

(Dijelovi teksta koji su u latinskom izvorniku precrtani u prijevodu se izostavljaju. U uglatim su zgradama dodani manji dijelovi teksta koji prema prevoditeljevu sudu u izvorniku nedostaju, iako su gramatički i semantički neophodni.)

Mi dolje navedeni snagom ovoga zapisa izjavljujemo i posvjedočujemo da – pošto smo 26. dana mjeseca svibnja sada tekuće dolje navedene godine, ovlašteni milostivim nalogom koji je (slijedom zakonite zamolbe prečasnog gospodina Ivana Krstitelja Paxyja, kanonika zagrebačke stolne crkve, apostolskog prabilježnika i mitronosnog naslovnika Blažene Djevice Marije de Albei kao i prepozita čazmanske crkve, a u svojstvu duhovnoga vikara za Donju Slavoniju preuzvišenoga, prejasnoga i prečasnoga gospodina biskupa zagrebačkog) u toj stvari izdao odlični i plemeniti gospodin Antun Janković, podžupan slavne Požeške županije, izašli na i pred lice utvrde zvane Bijela, koja se nalazi unutar posjedâ Pakrani, Borki i Bijela što leže uz prije spomenutu Požešku županiju, s namjerom njezina očevida – tada smo u vezi s istim drevnim ruševinama zapazili sljedeće vrijedno zabilježbe, naime: trup te utvrde vidi se smješten na nešto povišenom mjestu, okrugla oblika i zaštićen na obje strane zidinama s okolnim jarkom; na njezinu ulazu, s desne se strane opaža zdanje nekog samostana, opremljenog dvama već ruševnim tornjevima sagrađenim na uglove⁵¹ četvrtastim kamenom, a uz njih i trećim tornjem prema istoku. Kada se odatle ulazi u crkvu, koja stoji posve blizu trupu građevine što podsjeća na oblik samostana, i koja je posve bez krova, a čitavih zidova, iznad njezinih vrata razabire se nekakva slika što prikazuje čovjeka koji drži križ, u odužoj obješenoj i raznobojnoj halji, a u licu se zbog starine [slike] ili pomiješanosti bojâ ne može raspoznati koji je od svetaca tu prikazan. Međutim, gospodin Grgur Butina, nadglednik siračkih vojarna, koji je došao u ove krajeve prije 25 godina te je s nama ondje bio prisutan, pripovijeda da se u vrijeme njegova dolaska u te krajeve ista slika mogla ispravno i razgovijetno raspoznati te da je predočavala svetog Grgura, rimskog prvosvećenika. Napokon se u istoj crkvi, koja je jednako tako u svojim lukovima kao i u stupovima ili potpornjima što izvana prijanjaju uza zid bila ukrašena četvorinasto isklesanim kamenjem, opažaju se na istim zidovima crkve tragovi kora što je nekoć bio otraga podignut na dvama stupovima, kao što [se može vidjeti], prema u tu svrhu oblikovanom i ondje stvarno postojećem četvrtastom kamenju, da je blizu kora ranije postojao i sklop same katedre, pa i suvislost same građevine i tragovi vrata za istu katedru, što se dosta jasno pokazuju, upućuju na to da je ona ranije postojala; nadalje, ako se cijelo zdanje crkve istraži podrobnije, treba primijetiti 1) da su njezino pročelje krasila tri tornja izvedena na uglove četvrtastim kamenom, tako da je onaj podi-

⁵¹ U izvorniku: *angulariter* ‘uglato, na uglat način’. Može se razumjeti kao da su tornjevi bili sazidani “na uglove” ili tako da imaju uglat oblik, ili pak da su stajali na uglovima samostanske zgrade.

gnut na sredini nadvisivao one što su mu stajali na bokovima, kao što se može zaključiti iz njihova sadašnjeg ruševnog stanja; treba primijetiti 2) da je s glavom crkve,⁵² koja gleda vrlo točno na istok, pokraj četiri vrlo dugačka prozora što gotovo dosežu visinu samog zida, a izrađeni su uglasto umjetnički oblikovanim kamenjem, bilo povezano svetište. Na zidu, pak, koji odvaja trup crkve⁵³ od svetišta i koji stoji na velikom luku poduprtom četvrtastim kamenovima, bio je iznimnim umijećem, kao što bez imalo sumnje treba zaključiti, naslikan Posljednji Sud. Naime, na desnoj strani ili na krilu od Evanđelja dobro se razabiru naslikani brojni pravednici, s kojima se miješaju, odnosno povrh kojih vise, tri krilata anđela većeg oblika. Među skladnim rasporedom ondje prikazanih pravednika, pak, razgovijetno se opažaju tri redovnika, od kojih se dvojici razaznaje duža bijela odora sa širim rukavima, a prvi od njih nosi pred sobom knjigu, te uz to imaju, što se posve jasno čak i sada raspoznaje, vijenac⁵⁴ na glavi izbrijan preko cijele lubanje sve do sljepoočnica. Od trećeg koji izgledom odaje redovnika, pak, razaznaje se u mnoštvu pravednika glava odnosno samo prsa, a i on ima na glavi obrijan dobro uočljiv vijenac, iako manji od prije spomenute dvojice. Ispred njih se, kao predvodnik mnoštva, dobro prepoznaje naslikan (?) Sveti Petar, prvak apostolski, vrlo uzvišena lica, poširoka čela, kraće brade i kose što su također kovrčave, a bjelina im se nadmeće sa snijegom.

Napokon, s lijeve strane ili na krilu od Poslanice opaža se naslikano mnoštvo prokletih, između kojih se još i sada pokazuju dva jako gadna vraga, baš kao što se opažaju i dijelovi lanaca kojima su prokletnici svezani te žarka boja plamena između njih. Ostatak slike je na toj strani starina toliko potamnijela da se ništa drugo ne može razgovijetno vidjeti, osim što se uz bok jednoga vraga latinskim slovima i crnom bojom nalazi uokolo mnoštva napisano *avaritia* ('pohlepa'), i to upravo u ovakvu obliku: auaritia. Vjerojatno je da je oko prokletnikâ bilo iskazano sedam smrtnih grijeha, jer se iznad te potpuno raspoznatljive riječi pojavljuju još i sada polovična, odnosno čak i cijela slova, koja nisu dostatna da se sastavi čitava riječ.

Na najvišem dijelu i upravo na točnoj sredini zida na kojem su te slike, u krugu koji gotovo poprima jajolik oblik, razabire se da je naslikana nekakva slika koju se, zbog izbrisane i zamućene boje, ne može ispravno razaznati, pa ipak se na neki način mutno zaključuje, prema profinjenom skladu naslikanog tijela (koji ne udara baš jasno u oči) i prema okruženju, da je ondje bila naslikana ikona bezgrješno začete Djevice.

Nadesno od te slike i malo niže pokazuju se dva ljudska stopala u boji mesa, s razgovijetno vidljivim prstima, dok je ostatak tijela zbog starine posve istrt i izbrisan; no, prije spomenuti gospodin Grgur Butina izjavljuje da je prije nekoliko godina izgledalo kao da tijelo rečenih dvaju stopala predstavlja Boga Suca.

⁵² *Caput ecclesiae*, tj. apsida.

⁵³ *Corpus ecclesiae*, tj. lađa (glavni brod) crkve.

⁵⁴ *Corona*, tj. tonzura.

Zatim, u području ostataka prije rečene katedre pokazuje se s njime povezana nekakva kapela, koja još uvijek ima svoje lukove i svod, a lukovi su joj izvedeni od vješto obrađenih kamenova.

Iz svetišta crkve vodi između starih zidova prolaz ili ulaz u samostan, i to najprije u sakristiju koja je najbliže spojena sa svetištem, pa se čak i sada ondje nalaze vrata nudeći svakome pristup. U toj se sakristiji, koja je još uvijek pod svodom, u kutu čak dobro razabire i mjesto umivaonice;⁵⁵ postoji, naime, kanal isječen u kamenu ugrađenom u zid, po kojem je otjecala voda što je služila za pranje ruku.

Sakristiji je, napokon, s druge strane još i sada pripojeno prelijepo malo svetište (kapela), izvedeno s visoko dignutim lukovima od obrađena kamena, u kojem se nalazi mjesto pred oltarom ili oltarni pulpit okrenut istoku što je izveden od većih kamenova te je stoga još i sada nešto povišen; sam, pak, oltarni zid, koji je gotovo savršen s podom, osobno smo dodirivali.

Što se ostaloga tiče: sama je crkva, skupa s mjestom samostana, bila zaštićena visokim zidinama sagrađenim u obliku utvrde, o čemu svjedoče otvori što i sada postoje u istom zidu, u koje su se umetali topovi radi obrane mjesta. Od zdanja samoga samostana, pak, ne može se vidjeti ništa doli zidova porušenih sve do zemlje i od kojih se tek na nekoliko mjesta uzdiže kamen na kamenu. Tomu treba dodati da se pogledu svakog prolaznika nude i nekakve gradnje u obliku lukova koji se drže na četvrtastom kamenju [podsjećajući na] oblik velikih vrata. Osim toga, tu je i neko mjesto koje izgledom odaje utvrdu, smješteno na južnoj strani, opskrbljeno dvama tornjevima, od kojih jedan i sada stoji dosta visoko, a drugi je starost i nepravda vremenâ znatnije unizila. Povrh toga je pred crkvom nekakva kuća koja je, koliko se može zaključiti prema obliku zgrade opskrbljene povisokim kaminom, nekoć bila namijenjena stražarima. Sve u svemu, te ruševine, kako svojim položajem, tako i plemenitošću gradnje, kao i starinom, potiču duhove promatrača na divljenje istodobno s nekakvom boli zbog suvremenoga zapuštenog stanja, jer se sada u tom veličanstvenom domu što je nekada bio posvećen Bogu ne može čuti ni promatrati ništa osim huka sova i jecanja golubova te svijanja gnijezda drugih istovrsnih ptica.

O tome po nama na prikazani način obavljenom sudačkom očevidu i pregledu izdali smo, poradi zaštite pravâ prije naslovljenoga prečasnog gospodina kanonika kao vikara za Donju Slavoniju, ovaj testimonijalni list, opremljen našim potpisima i pečatima. Dano u Pakracu dne 6. lipnja godine 1761.

Franjo Pannai, redoviti plemićki sudac gore spomenute slavne županije Požeške, vlastoručno;

Ladislav Mesterdassy, zamjenik plemićkog suca netom opetovane slavne županije Požeške, vlastoručno.

⁵⁵ *Locus lavacri*. Osim 'umivaonik, kupaonica, kupelj', lat. *lavacrum* može značiti i 'krstionica'.

quod reperiunt duo ad huc apparentes damones, prout etiam
 Casena quibusdam damonibus, Comaribus sur in parte flammey
 que inter ipsa ardey color observatur. Elygnum
 antiquitas ubi ex hac parte Elygnum observatur
 et inscribere aliud nihil ipse possit, praeterquam
 quod a latere unius damonis dicitur habere in
 pro colore avaritia in circumferentia turba de
 in scripta habeatur et signantes hac forma Avaritia
 Credibile est quod septem peccata capitalia fuerint
 circa damnatos expressa; apparet enim Inveni hanc
 Lecti. Hinc dicitur. Item Volam certa ad huc Medea
 et Respicere etiam inter peccata, sed et Confusio
 ad huc Colorem nunc dicitur. magis Volam cum non
 vultus ipsi Lecta nesciret muni ut ha praeterea sunt
 in Circolo ferè Volam formam Respicere. Certi huc
 Certa magis esse Respicere ob seband et Confusio
 Colorem certe dicitur Respicere, obture tamen
 quodam modo et subtilitate similitudine Corporis
 quodam modo ex circumferentia Colligitur ibi dicitur
 Iconem immaculata concepta Virginis depi-
 ctam fuisse.

Ab Hujus Richarda saepe dicitur modis supra sua planta sunt
 macula coloris carnes cum suis distinctis viribus
 digitis bene apparent, reliquis corpore per
 antiquitatem semper observatur. et dicitur et dicitur
 res Resperit interom Anelam. Ina dicitur
 na parte aliquos annos ad huc apparentes
 coram Anelatarum sua plantarum Indicem
 cum Resperit ad oculum apparuisse.

De ipse dicitur et dicitur prorsus caesura cernitur ad huc
 apparet certa Casella ad huc Arcey hos est formae
 habent affabre fuisse laboratis legendi in suis
 arcibus et pteca.

Ex Januaris Ecclesia apparet ex antiquis muris Communicatio
 seu ingressus ad Monasterium, et primum quidem
 in Christianam praesentem Januaris ad huc presentem
 modo etiam ingressum porta ibi dicitur exstante
 et adhuc in hunc fere
 meo casente.
 Cui libellus praesente, in qua dicitur in Angulo
 locy Januarii etiam bene Arcey huc, dicitur enim
 canalis semper huc in laide, et dicitur, quoniam
 aqua defluat, manibus deserviens.

Summary**DESCRIPTION OF THE RUINS OF THE ABBEY OF BIJELA
FROM 1761.**

This work provides an edition of the original Latin text and Croatian translation of the most detailed description of the ruins of the medieval Benedictine abbey of Bijela (Bela) near Daruvar, which was prepared as an official report, dated in Pakrac on June 6, 1761, by two officers of the County of Požega, who personally visited and surveyed the ruins. Various details can be learned from the report about the remains of the monastic compound, which later, in the course of the 19th and 20th centuries, disappeared altogether. The text edition is preceded by an introduction on the local conditions of landownership and government which make up the historical context of the report, as well as on the people who are mentioned in it.

Key words: Benedictines, abbey of St. Margaret in Bijela (Bela), church architecture, description of ruins, Middle Ages, 18th century.